

В.Бех - доктор філософських наук, професор
Ю.Бех – доктор філософських наук, доцент

ДЖЕРЕЛО ПРОБЛЕМ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ

Метою статті є висвітлення методології дослідження соціальних проблем вищої школи, їх генезис, механізми дослідження і вирішення. При цьому автори виходять з того, що освіта – соціальний інститут, що історично виник у ході задоволення потреб світової спільноти у наукових знаннях і забезпечення неперервності соціального розвитку на основі відтворення населення планети, тобто має об'єктивне походження, а вища школа є рукотворним продуктом людської спільноти – інструментом завдяки якому вона задовольняє свої інтелектуальні потреби. Спонтанне саморозгортання або видозміна інституту освіти, дійсно, потребує корінної модернізації вищої або професійної школи, оскільки на поверхню проступає якісно новий поділ суспільної праці.

На початку нового століття та третього тисячоліття вже ясно, що на етапі інформаційної фази розвитку освіта виходить на перший план, оскільки формується семантична єдність світової спільноти. Закономірно виникає питання про те, яким буде ХХІ століття. Відповідь тут одна – це **століття Освіти**, а перша його фаза знаменується становленням **суспільства Знань**.

Сьогодні вже також добре видно головні риси століття освіти. Стратегічна мета майбутнього – підвищення інтелектуального потенціалу особистості. Людина – творець, професіонал, фахівець будь-якого профілю – ось головне багатство країни в інформаційному суспільстві, що чекає на нас у майбутньому тисячолітті.

На проблему, що виникла навколо вищої освіти, треба дивитися як на конфлікт між цілим, тобто закономірностями саморозгортання соціального світу, і частиною, системою вищої освіти, яка покликана обслуговувати потреби даної цілісності. Для досягнення цієї мети століття освіти ставить перед державою, суспільством і вищою школою принципово нове завдання – **створити сучасну індустрію освіти**.

На форумі в Парижі 5-9 жовтня 1998 року з метою започаткування процесу глибоких реформ вищої освіти у всьому світі була розроблена ЮНЕСКО і прийнята делегаціями 150 країн “Всесвітня декларація про вищу

освіту в ХХІ столітті: бачення та дії”, яка стверджує – “сама вища освіта тепер стоїть перед грандіозними завданнями і повинна переходити до найрадикальніших змін та оновлення за всю історію свого існування”¹. Вона повинна відповідати сучасним вимогам.

На Всесвітній конференції була сформульована та розкрита теза про те, що саме означає **“відповідати сучасним вимогам”**. Учасники цієї конференції констатували, що це означає йти назустріч світу праці, усім способам і формам освіти, культурі світу і культурам усіх націй і народів, усім завжди і усюди, студентам і викладачам, життю і природі, розширювати наукові фундаментальні і прикладні дослідження, забезпечувати гармонійний і стабільний розвиток людства, сприяти інтернаціоналізації вищої освіти та її відповідності місцевим умовам”².

Питання зрушиться з місця якщо ми формалізуємо багатомірне поняття **“соціальна проблема вищої школи”**, що полягає у поясненні сутності, змісту, структури, форми виявлення, механізму і умов виникнення та вирішення соціальних проблем вищої школи як органічної складової соціального організму країни.

Для досягнення цієї мети треба розглянути підходи, що існують сьогодні у теоретичній спадщині світової спільноти до визначення “соціальної проблеми”. Саме уточнення прикметника “соціальне” має, на нашу думку, вирішальний вплив на визначення сутності, змісту, структури, форми виявлення, механізму і умов виникнення та вирішення соціальних проблем вищої освіти України. Пояснимо це більш детально.

Філософія освіти здійснює аналіз основних закономірностей розвитку освіти, спираючись на праці Г. Гегеля, Дж. Д’юї, М. Гайдеггера, К. Ясперса, М. Бубера, Ф. Розенцвейга, О. Розеншток-Хюссі. Освіту, як соціальний інститут, аналізують В. Андрущенко, Ю. Бабанський, І. Бех, В. Вікторов, Г. Волинка, Б. Гершунський, В. Давидов, Дж. Деланей, М. Євтух, В. Зуєв, І. Зязюн, І. Кантор, М. Кларін, В. Кудін, С. Косолапов, В. Лутай, Ф. Маріет,

¹ Всесвітня декларація про вищу освіту в ХХІ столітті: бачення та дії. – Париж. – ЮНЕСКО. – 1998.

² Див.: Высшее образование в ХХІ в.: подходы и практические меры (ЮНЕСКО, Париж, 5-9 октября 1998 г.) //Alma Mater (Вестник высшей школы). – 1998. – №11. – С.3-9.

М. Михальченко, П. Підкасистий, І. Підласий, С. Подмазін, Дж. Пьятон, В. Рузін, С. Русова, Н. Розов, Ю. Сенько, Н. Скотна, В. Скотний, Л.Семененко, М. Фулан, М. Шелер, Ф. Шефлер, В. Шинкарук, П. Хортон, С. Хант та ін.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що існує, як мінімум, два підходи до визначення суті соціальної проблеми – вузький та широкий. “Вузький” підхід до визначення соціальної проблеми можна спостерігати у теоретичних доробках авторів, які головним чином працюють за кордоном. Тут під соціальною розуміється проблема, яка зачіпає інтереси не індивіда, а багатьох людей.

“Широкий” підхід до визначення соціальної проблеми більше притаманний вітчизняним та російським авторам, які працюють у протилежній світоглядній парадигмі і тому виходять з категорії необхідності, соціального детермінізму до розвитку національної вищої школи. Так, наприклад, В.І.Куценко дає таке її визначення: “суспільна проблема – форма існування й вираження необхідності для суспільства здійснити певну діяльність”³.

Як висновок, з вищенаведених підходів до визначення сутності поняття “соціальна проблема”, можна зазначити, що термін “проблема” та “вища школа” є загальновідомими або конвенціональними й не викликають суперечок.

З наукової літератури добре відомо, що вища школа науковцями розглядається, з одного боку, як відносно самостійний орган у структурі родового життя українського народу, а з іншого, – як складова частина у структурі соціального організму країни.

Вищевикладений підхід вимагає більш уважніше розглянути вищу школу саме як складову частину соціального організму країни. Це означає, що настав час дати визначення соціальному організму країни для того, щоб можна було розглядати його, як таке соціальне ціле, що обумовлює розвиток вищої школи. На наш погляд, соціальний організм країни є складним утворенням особистості й соціуму, який виник на мікрорівні завдяки здатності соціального світу до самоорганізації та подальшої еволюції в залежності від рівня зрілості людини

³ Куценко В.И. Общественная проблема: генезис и решение. – К.: Наукова думка, 1984. – С.20.

та зміни зовнішнього середовища. Тому соціальний організм на макрорівні постає як органічна єдність особистості й суспільства, суб'єктивних і об'єктивних суспільних відносин у момент їхньої діалектичної взаємодії між собою⁴.

Таке визначення соціального організму співпадає з висновком В.Храмової, яка писала, що “соціальний організм представляє собою структурну єдність суспільних відносин (економічних, соціальних, політичних, культурних, сімейно-шлюбних), об'єднуючих його елементи (реальних діючих людей) у органічне ціле, що протистоїть як природному середовищу, так і аналогічним соціальним утворенням”⁵.

Тут необхідно сказати навіть більше — єдність і боротьба особистості та суспільства або індивідуального та колективного є головним протиріччям соціального світу, яке об'єктивно визначає характер та напрямки еволюції вищої школи.

Настав час дати робоче визначення поняттю “соціальна проблема вищої школи”. Якщо за вихідний пункт взяти зв'язок необхідності та протиріччя, то її визначення прийме, на наш погляд, таку форму: ***соціальна проблема національної вищої школи – це форма існування та вираження протиріччя між уже назрілою необхідністю визначених суспільних дій по відношенню до внутрішнього та зовнішнього стану сучасної системи вищої освіти та недостатніми ще умовами її, назрілої, потреби реалізації у складі саморозгортання соціального організму України.***

Для подання більш глибокого портрету соціальних проблем вищої школи треба розкрити більш детально їх ***елементну основу***. До елементів, сукупність яких вибудовує кістяк соціальної проблеми, відносяться: ***соціальна необхідність, соціальна потреба, соціальний інтерес, нарешті, соціальне протиріччя***. Саме перелічені елементи складають ***архітекtonіку соціальної проблеми*** і “передають” їй такий фундаментальний атрибут, як ***об'єктивний характер***. І це справедливо, оскільки соціальна проблема вищої школи

⁴ Див.: Бех В.П. Генезис соціального організму країни. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – С.190.

⁵ Храмова В.Л. Целостность духовной культуры. – К.: Феникс, 1995. – С.196.

зароджується у глибинах соціального життя, визріває зі складного комплексу соціальних умов та зв'язків і, як така, не залежить від волі та свідомості людей, а навпаки, детермінує стан свідомості людини.

Тепер послідовно розглянемо елементи, що складають конструкцію соціальної проблеми вищої школи, а саме: необхідність – потребу – інтерес – протиріччя.

Найбільш глибокою внутрішньою основою проблеми є соціальна (суспільна, історична) *необхідність*, по відношенню до якої проблема вищої школи виступає як специфічна для соціального життя форма її існування та вираження. На даному етапі явище або проблема стосується одночасно як соціального організму країни, так і його органу – вищої школи. Це пов'язане з тим, що необхідність представляє собою одну із форм існування та відтворення загального зв'язку явищ соціального світу. Як пише М.В.Пилипенко, “необхідність за визначених умов – це річ, явище, предмет у їх загальному зв'язку, вираз переважно внутрішніх, стійких, повторюваних, загальних відносин дійсності, основного напрямку її розвитку”⁶.

Але неминучість є лише одним із видів існування необхідності. Є й інший її вид – *потреба*. В.П.Тугарінов писав: “Поняття необхідності має два сенси: сенс неминучості і сенс потреби”⁷. Для нас це зауваження має важливе методологічне значення, оскільки тим самим соціальна потреба вищої школи “прив'язується” до соціального організму країни. Бо потреби притаманні саме біологічним та соціальним системам. Це ще одне підтвердження того, що вищу школу треба розглядати, як утворення функціонального походження у складі цілого – соціального організму країни, тобто його орган.

У соціальному житті потреба виражає відносини вищої школи, професійних груп викладачів та вчених, нарешті, особистості до середовища свого існування. Але між необхідністю та потребою вищої школи існує розмежування, оскільки категорія “потреба” фіксує не всіляке, а необхідне

⁶ Пилипенко Н.В. Диалектика необходимости и случайности. – М., 1980. – С.82.

⁷ Тугарінов В.П. Соотношение категорий диалектического материализма. – Л., 1956. – С.105.

відношення до середовища. ”Наші потреби, – слушно писав К.Маркс, – породжуються суспільством, мають суспільний характер”⁸.

Як всяке самодостатнє соціальне утворення, яке веде особисте життя в рамках соціального організму країни, вища школа як *провідна потреба* має забезпечення своєї онтологічної цілісності та функціонального благополуччя, які гарантуються на етапі сталого розвитку *гомеостазом*, а на етапі трансформації до якісно нового стану цілого – *гомеорезом* вищої школи. Для аналізу вищої школи ці категорії ще, як відомо, широко не використовувались, тому подамо їх більш розгорнуто.

З сучасної наукової літератури відомо, що Г.Югай у роботі «Загальна теорія життя» розмежовує названі поняття таким чином: «Якщо гомеостаз означає сталість рухомого рівноважного стану, то гомеорез сталість шляхів розвитку живої системи, їхніх змін, які включають у себе переходи від одних рівноважних станів до інших, тобто гомеорез охоплює і гомеостаз»⁹.

Тож потреби вищої школи – це конкретні моменти її стану, які пов'язують її на практиці із соціальним організмом країни, у першу чергу, а потім і до більш віддаленого довкілля – планетарним утворенням, що створюється світовою спільнотою.

На наступній стадії свого руху явище “соціальна проблема” ніби відривається від свого носія – соціального організму вищої школи, й знаходить своє безпосереднє втілення у зовнішньому середовищі. Існування потреби вищої школи в довколишньому середовищі відомо нам як її *соціальний інтерес*. Інтерес фіксує відношення системи національної освіти до умов свого існування, але це відношення таке, що суб`єкт вимагає саме таких, а не інших умов свого існування та розвитку. Соціальний інтерес системи вищої школи формалізується як її *вимоги* до соціального цілого або до соціального організму країни.

Як і потреба, її інтерес є складовою частиною, об`єктивним компонентом проблеми, а це означає, що і елементом складного механізму дії соціальних

⁸ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.6. – С.446.

⁹ Югай Г.А. Общая теория жизни. – М.: Мысль, 1985. – С. 137.

законів. Тут слід зазначити, що потреба та інтерес є такими компонентами соціальної проблеми вищої школи, які визначають її об'єктивну природу, структуру, головні її характеристики.

Соціальна проблема в такому випадку має вже досить складний устрій, бо соціальна необхідність, яка складає її іманентну основу, шляхом своєї актуалізації “обростає” потребами, створюючи на тілі вищої освіти специфічний стан внутрішнього напруження або незадоволення, переходить, нарешті, у зовнішнє середовище, відшуковуючи в ньому елементи, завдяки яким можна задовольняти її нагальні потреби.

Як і потреба, інтерес системи вищої освіти обумовлений різноманітними суспільними відносинами. При цьому цілком ясно, що соціальний інтерес вищої школи є, з одного боку, наслідком стану суспільних відносин, а з другого, – вимагає іншого стану цих відношень. Він, інтерес, формується на сукупності суспільних відносин, що склалися в суспільстві, бо й сама вища школа – це соціальне утворення, що є похідним від сукупності об'єктивних та суб'єктивних відносин суспільства. У ній виражається, тобто проявляється, у свою чергу, інтерес суспільства. Навіть коли вища школа потребує якісно нових соціальних відносин, вони є логічним продовженням вже існуючих, що відкидаються нею у минуле.

З другого боку, соціальний організм країни, виходячи з потреб цілого, теж має своє бачення системи вищої школи. У такому вигляді потреби соціального цілого оформлені як його, соціального цілого, інтерес. І цим вони, соціальний організм країни та соціальний організм вищої освіти, поєднуються. Таке поєднання є нічим іншим, як *загальним соціальним інтересом*. Тут важливо підкреслити, що: “загальний інтерес існує, – як писали К.Маркс та Ф.Енгельс у “Німецькій ідеології”, – не тільки в уявленні, як “загальне”, але понад усе він існує в дійсності як взаємна залежність індивідів, між якими поділена праця”¹⁰.

¹⁰ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.3. – С.31.

Тож іманентний зв'язок між вищою школою і соціальним організмом країни має *діяльнісну основу*, бо кожен з них має отримати діяльність від іншого і повинен сам поставити іншому діяльність певної якості. Взаємозв'язок за допомогою діяльності є сталим процесом, за допомогою якого відбувається відтворення системи сталих суспільних відношень. Інтерес – об'єктивний фактор, який виражає спрямованість позиції та поведінки системи вищої освіти при виборі або створенні умов для задоволення своїх потреб. Будучи безпосереднім виразником потреби, інтерес, у свою чергу, одним із своїх безпосередніх виразів має *зацікавленість* системи вищої освіти у конкретних умовах свого існування та розвитку.

З іншого боку, саме взаємозалежність індивідів, виробничих фірм та об'єднань різних форм власності, нарешті, галузей народного господарства – є не тільки основою інтересу суспільства до вищої школи, але й навпаки, саме збереження та обслуговування цього загального інтересу – є *головною функцією системи вищої школи*, її соціальним інтересом.

Таким чином, *соціальна проблема з'являється й визнається майже одностайно саме у той момент, коли вища школа перестає обслуговувати загальні інтереси населення країни. Сьогодні це відтворення на більш високій семантичній основі громадянського суспільства, наукове та кадрове забезпечення державотворчого процесу та розбудова соціально орієнтованої економіки України. І впливає вона із розходження між змістом, спрямованістю та характером діяльності головних верств населення країни і якістю функціонування системи вищої освіти.*

Підкреслюємо, що не особистий інтерес у набутті рис процвітаючого окремого соціального утворення, яке може набути, навіть, гіперболізованих форм, а суспільний інтерес детермінує виробничі функції національної системи вищої освіти. Змінюється поділ праці, змінюється соціальний інтерес, який обслуговує вища школа, змінюється зміст головної функції вищої освіти.

Соціальна проблема, після того як потреба вищої школи “загострила” у структурі соціального організму країни певну сукупність відносин, які

потребують змін задля підвищення ефективності її функціонування, визріла й перейшла в заключну стадію свого розвитку.

Це означає, що визрівання проблеми в соціальному тілі вищої школи стимулюється за рахунок того, що суб`єктивована потреба організму країни або вищої школи не може “зустрітись” з об`єктивованим інтересом. На підґрунті цього формується **соціальне протиріччя**, яке ми розглядаємо як онтологічну основу проблеми вищої школи. Це натуральна або природна форма існування проблеми в соціальному тілі вищої школи.

Отже, *протиріччя – це особливий, розчленований на дві протилежності, стан соціальної проблеми*. Протиріччя включено у весь процес руху проблеми – від зародження до її вирішення. Тому про протиріччя, що лежить в її основі можна говорити як про **стрижень та таємницю соціальної проблеми**.

Різноманіття типів протиріччя детермінує різноманіття типів проблем. Тут ми підійшли до питання про можливість трактування соціальної проблеми вищої школи у *широкому та вузькому сенсі*. Коли ми визначаємо проблему як форму існування та вираження необхідності для вищої школи країни здійснити певний вид діяльності, то ми говоримо про суспільну проблему в *широкому сенсі* слова.

У *вузькому сенсі* поняття проблеми вищої школи також віддзеркалює назрілу суспільну необхідність. Остання розглядається в такому випадку вже як одна сторона розвитку суспільного протиріччя. Другою стороною виступають суспільні умови. Причому, умови реалізації об`єктивної необхідності, що виникла й розвивається, можуть бути ще недостатніми. Протиріччя при цьому може виникнути і з ініціативи соціального організму країни, якому буде конче потрібна функція або послуга з боку системи вищої школи, а та її не може задовольнити або не забезпечує певної якості, наприклад, підготувати за певний термін національну еліту, яка була б здатна ефективно і на сучасній технологічній основі вирішувати проблеми цілісного розвитку України у складі світової спільноти.

Як висновок з того, що розглянуто нами вище, можна стверджувати, що **розвиток або саморозгортання соціальної проблеми** вищої школи здійснюється по лінії: *необхідність – потреба – інтерес – протиріччя*. При цьому важливо вказати на те, що гострота останньої стадії, тобто протиріччя, що притаманне вищій школі, прямо свідчить про **зрілість соціальної проблеми**.

Тепер постало питання про **зміст соціальної проблеми вищої школи**. Специфіка його змісту полягає у тому, що вища школа – це не морфологічно відокремлений від середовища об'єкт, а функціональний орган у структурі соціального організму країни. Тому вища школа – є сукупність процесів, головними серед яких є процеси навчання та виховання, самоосвіти, самопізнання та самовиховання особистості.

Як впливає з процесуальної природи даного явища, **зміст соціальних проблем у такому випадку пов'язується з процесами деформації та саморозпаду, дисфункціями, аритмією та дисгармонією, які спостерігаються на етапі функціонування вищої школи у складі соціального організму країни**. Це з одного боку, а з другого – тут не можна забувати про те, що предметом дослідження виступає система логічних конструкцій. Тому зміст даного явища треба вбачати відповідно у бажаних формах або в певному стані суспільних відносин, які забезпечують простір для сталого функціонування або подальшого розвитку вищої школи.

Зміст соціальної проблеми вищої школи своїми визначеннями, характеристиками, структурою, рухом, висловлюючись мовою Г.Гегеля, зобов'язаний **умовам**. Умови немовби трансформують свій зміст у соціальну проблему. *Проблема в такому випадку виступає як таке, що обумовлене*.

Умови, одночасно, формують поведінку вищої школи. Трансформація змісту зовнішніх умов у соціальну проблему веде до видозміни або збагачення функцій вищої освіти. Цей процес має два типу прояву. Перший тип – видозміна тих, що вже є, а другий – поява принципово нових видів освітянської діяльності.

Якщо у першому випадку має місце часткове відмирання існуючих морфологічних органів системи вищої школи, що її раніше забезпечували змінені види освітянської діяльності, то у другому випадку – мова повинна йти про розширення функціонального прояву окремих морфологічних підрозділів вищої освіти, або прояву принципово нових морфологічних одиниць у її структурі, на які покладається забезпечення виконання нових обов'язків.

Одночасно тут треба підкреслити, що *умови виступають засобами вирішення соціальних проблем вищої школи*. Більш детально це ми розглянемо далі.

Отже, зміст соціальної проблеми розкривається як сукупність вимог вищої школи до себе або до соціального організму країни та окремих його підрозділів, наприклад, економіки, соціальної сфери, політики, ідеології або їх якості функціонування, спрямованості, характеру та масштабу.

Кожен з елементів соціальної проблеми має такий атрибут як вимоги. Термін “вимоги” – антропоморфний. Але він добре віддзеркалює ті чи інші форми вираження змісту соціальної потреби вищої школи, що ґрунтуються на необхідності її в різних умовах. Цей термін, мається на увазі “вимоги”, в науці використовують, як відомо, при характеристиці соціальної проблеми як одну з ознак закону. Тому тут правомірно говорити “вимоги закону”.

Зміст соціальної проблеми тісно пов'язаний, як відомо, з формою, до якої належить усе певне. ***Форма соціальної проблеми, таким чином, – це зміст, що просто утримується у фіксованому вигляді і завдяки цьому стає доступним для спостереження дослідником.***

Форма соціальної проблеми з'являється, як відомо, перед дослідником у бутті. Саме ж буття соціальної проблеми складається з взаємовідносин комплексу логічних форм, у межах якого виникає, розгортається, існує й задовольняється протиріччя. На фазі виникнення соціальна проблема може постати як у системі вищої освіти, так і в соціальному організмі країни.

На етапі розгортання вона обов'язково “захопить” протилежну частину й викличе до життя відповідну суб'єктивну або об'єктивну форму.

На етапі функціонування буття соціальної проблеми протікає як динамічна рівновага між протилежностями, поки одна з них не почне домінувати над іншою.

На етапі розвитку буття соціальної проблеми приймає одну з форм “зняття” протиріччя. Це три фази саморуху поняття “проблема”, до якого ми ще вимушені будемо повернутись.

Тому форма соціальної проблеми – це форми існування протиріччя. Вони дослідникам добре знайомі й пов’язані з рівнем, на якому проблема формується. Ясно, що мова тут іде про тотожність, відмінність, протилежність, конфлікт.

На початковому етапі форма існування соціальної проблеми “м’яка”. Вона сприймається більш інтуїтивно ніж апаратом логічного мислення. На другому етапі форми соціальної проблеми придбали суб’єктивний та об’єктивний вигляд і тому сприймаються нами більш чітко. Вимоги протилежностей конкретні, але, незважаючи на конкретність вимог, існує складність поєднати в органічну цілісність суб’єктивну та об’єктивну модифікації форм однієї і тієї ж соціальної проблеми.

Вищий ступінь загострення протиріччя фіксується поняттями “конфлікт”, “колізія”, “криза”, “катастрофа”, поміж якими є певна різниця. Коли Ф.Енгельс говорив про трагічне протиріччя, конфлікти, колізії “поміж історично необхідною вимогою і практичною неможливістю його здійснення”¹¹, то він характеризував одну із форм суспільної проблеми, що загострилася.

У відповідності з типами суспільних відносин можна спостерігати модифікацію форм існування проблем вищої школи. Це так звані економічні, соціальні (у вузькому сенсі слова), політичні, національні, ідеологічні, міжнародні і т.ін. різновиди форми існування соціальної проблеми вищої школи.

Рух соціальної проблеми вищої школи складається з руху протиріччя за рівнями існування соціального світу. На практиці вже давно створився певний

¹¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.29. – С.495.

стереотип сприймання лінії руху розвитку протиріч: тотожність, відмінність, протилежність, конфлікт. З цим важко не погодитись, бо вона системно охоплює усі рівні визрівання соціальної проблеми вищої школи.

Таким чином, рух соціальної проблеми охоплює усі три рівні буття соціального світу¹². На мікрорівні соціальна проблема виглядає як необхідність, яка глухо дає знати про себе. Однією з форм існування необхідності, вищою стадією її розвитку є, як відомо, неминучість. На макрорівні він, рух, спостерігається як оновлення системи потреб та “перебір” потенційних засобів їх задоволення. Функціональна активність комплексу суб’єктивних потреб та об’єктивних умов дає змогу вичерпно охарактеризувати сутність соціальної проблеми вищої школи, дати її функціональне визначення. На мегарівні рух соціальної проблеми набуває логічної форми, яка “закладає” нову необхідність, але вищого гатунку. Системний підхід до вивчення руху соціальних проблем полягає у тому, щоб вивчати увесь спектр їх перетворень, тобто перехід від необхідності до потреби та інтересу, нарешті, до протиріччя.

У той же час рух уваги дослідників до осягнення сутності соціальної проблеми на практиці здійснюється у зворотному напрямку. Спочатку вивчається протиріччя, потім інтерес, потреби та необхідність. Саме такий алгоритм, порядок та глибина забезпечують цілеспрямований перехід від “гарячого” *тактичного до поміркованого оперативного та ефективного стратегічного управління галуззю освіти.*

Соціальна проблема вищої школи має свою **структуру**, оскільки зміст, що складається з елементів, не може перебувати в неструктурованому вигляді. Структура соціальної проблеми завжди забезпечує її головну функцію, яка полягає у регулятивному впливові на поведінку людей. **Оскільки соціальна проблема є певною системою, то вона є системою регуляторів.** Зрозуміло, що регулятивними властивостями володіє у тій чи іншій мірі кожен з елементів проблеми. Ясно, що сила та роль кожного з регуляторів різні.

¹² Бех Ю.В. Саморозгортання соціального світу.- К.: Вид-во НПУ ім.М.П.Драгоманова, 2007. – 248 с.

Соціальна проблема вищої освіти здійснює свої вимоги до соціального організму й через такі форми вираження соціальної необхідності, як **соціальна норма, принцип, повинність, обов'язок, місія, зобов'язання**. Послідовність регулятивної дії соціальних законів така: вимоги соціальних законів проявляються через вимоги проблем, вимоги проблем через вимоги соціальних норм і т.д.

Спочатку розглянемо соціальну норму як форму вираження вимог суспільства й ланку механізму вирішення соціальної проблеми вищої школи. У залежності від характеру вимог і реальних можливостей їх задоволення соціальні норми підрозділяються на: зобов'язуючі, дозволяючі та забороняючі. Соціальні норми системи вищої школи формалізуються й існують у формі стандартів освіти.

Норма, що зафіксована у стандарті освіти вимагає не просто дії, а *дії певного типу*. Соціальна норма – це вимога до всіх членів суспільства або до окремих груп людей та підприємств, організацій та установ, нарешті, галузей народного господарства здійснювати у визначених умовах дії установленого типу, зразка. Соціальні норми можуть вимагати як нових, так і стереотипних, репродуктивних дій, як пошуку ще невідомих шляхів освітянської діяльності, так і здійснення звичних дій, що повторюються. Але вони завжди фіксують необхідність дій саме певного типу.

При цьому норма завжди пов'язана з *принципом*, який є безпосереднім регулятором поведінки людей на практиці і ґрунтується на законі. Він є загальною вимогою до системи, здійснення якого поєднує різні елементи в одну структурну організацію, інтегруючи різні процеси в одну головну тенденцію розвитку. Принципи притаманні усім системам, що самоорганізуються. Головні атрибути потреби, що здійснюють організацію розрізнених процесів у дещо єдине, є в той же час головним принципом генезису структури, функціонування та розвитку системи вищої школи.

Категорія обов'язку вказує на те, що вимагає не вища школа, а вимагають інші суб'єкти від неї визначених дій в інтересах інших суб'єктів. Виконувати

свої обов'язки для вищої школи – значить діяти так, щоб сприяти задоволенню потреб соціального організму в цілому та його підсистем – економічної, соціальної, політичної, ідеологічної. По-іншому, задовольняти потреби тих, перед ким вища школа має обов'язки.

Можливість такої реалізації виступає у формі *прав вищої школи*. Зафіксована обов'язком необхідність підкорення дій вищої школи інтересам цілого – соціального організму країни, не звільняє останнього від створення умов для реалізації інтересів вищої школи. Можливість такої реалізації виступає у формі прав останньої. Права, які є у деякому сенсі протилежністю її обов'язкам, є, у свою чергу, виразом обов'язків соціального цілого по відношенню до системи вищої освіти. Права вищої школи є можливістю здійснення особистих або соціальних інтересів вищої школи.

Соціальний обов'язок – це форма вираження вимог, яка фіксує: необхідність виконання вимог вищою школою; необхідність підкорення дій останнього інтересам других підсистем соціального організму країни; детермінованість цих дій також внутрішнім збудженням вищої школи, як виконавця суспільних вимог.

Таким чином, у залежності від конкретно-історичних умов виникнення та існування соціальні проблеми вищої школи можуть виявитися через вимоги соціальної норми, принципу, прав, обов'язку, зобов'язань та інших форм вираження суспільного закону, які регулюють діяльність людей.

При цьому *сила впливу* соціальної проблеми вищої школи на соціальний організм країни визначається енергетикою одиниць смислогенезу, які залучені до її проблемного поля. Кількісно енергетичний потенціал соціальної проблеми вищої школи вимірюється енергією людини або колективу людей, яку треба затратити на її вирішення.

Тепер можна, виходячи з того, що ми тільки що розглянули, дати більш розширене визначення сутності поняття “соціальна проблема вищої школи”. На наш погляд, *соціальна проблема вищої школи – це форма існування та вираження необхідності для національної системи вищої освіти тривало*

здійснювати специфічну (освітнянську та регуляційну) діяльність, без якої неможливо забезпечити творення та відтворення органічної сукупності суспільних відносин на кожному з етапів саморозгортання соціального організму країни.

Таким чином, арсенал соціальних проблем вищої школи обумовлюється, як вище доведено, станом та специфікою наступного етапу саморозгортання соціального організму України. Мова йде про породження громадянського суспільства на етапі породження соціального цілого, забезпечення гомеорезу, у ході якого формується система саморегуляції соціального тіла на етапі становлення соціального організму країни, зберігання гомеостазу на етапі його зрілого функціонування та трансформацію або модифікацію структури та функціональних властивостей соціального цілого в нову якість на етапі еволюційного (революційного) розвитку соціального світу.

Оскільки від соціальних проблем вищій школі нікуди подітись, вони будуть супроводжувати її, поки буде культивуватись існуюча форма організації соціального життя людей, то, як свідчить їх теоретичний аналіз, треба більш детально дослідити крім вимог (змісту) соціальної проблеми інші складові головного відношення її структури, а саме: **умови виникнення та умови вирішення.**

При цьому підкреслимо, що умови формування та умови вирішення проблеми відрізняються одні від одного не тільки в часі, а й тим, що перші є можливістю других, що перші – необхідні і недостатні умови, а другі – необхідні і достатні. Різниця між ними полягає ще й у тому, що умови виникнення проблем від умов вирішення відрізняються тим, що перші не вибираються, а деякі умови вирішення можуть вибиратися, таму що одну і ту ж проблему можна вирішити за допомогою різних засобів. Але ці проблеми мають бути розглянуті окремо.